

MORAN, Josep (2004): *Estudis d'història de la llengua catalana*. Pròleg de Joan Martí i Castell. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Serra d'Or, 336).

El llibre *Estudis d'història de la llengua catalana* del professor Josep Moran és un recull de 15 articles d'història de la llengua catalana publicats entre 1996 i 2003 en miscel·lànies i revistes especialitzades. Quant a la concepció del llibre i del tipus d'estudis publicats, és en certa manera una continuació del que va publicar deu anys abans, que aleshores va intitular *Treballs de lingüística històrica catalana* (PAM, 1994). Si a aquests llibres s'hi afegeixen els nombrosos estudis dedicats sobretot a la llengua antiga, a l'onomàstica i a la toponímia, de seguida tothom es pot adonar que l'obra de Moran comença a tenir un volum respectable. No sols el gruix és digne de remarca, però. L'obra de Moran destaca per diverses qualitats: l'absoluta coherència pel que fa a una manera d'enfocar la història de la llengua catalana, la capacitat de revisar críticament i de manera exhaustiva i detallada tota mena de bibliografia sobre els temes més estudiats de la història de la llengua (en aquest sentit es podrien destacar els estudis 5 i 15, relatius a les *Homilies d'Organyà*, o a la formació dels plurals masculins, respectivament), o la claredat amb què envesteix complexos temes més o menys estancats en estudis dels *clàssics* en la matèria, posant-hi llum nova (en aquest sentit es podrien destacar els estudis 1, 2 i 3, sobre substrat i superstrat, sobre la presència visigoda a Catalunya i sobre els primers textos en català, respectivament).

Totes aquestes qualitats, i d'altres que encara es podrien adduir, tenen un valor realment especial si es té en compte que Moran aborda temes de moments històrics i problemes de molt diversa mena: des del origen i la formació de la llengua (estudis 1-5, i 15), fins a les bases i conquestes científiques d'autors contemporanis com Fabra o Coromines (estudis 12-13), sense oblidar temes de caràcter més teòric com l'estudi «El temps en la variació històrica» (estudi 14). Per bé que els estudis respecte als orígens i formació de la llengua (estudis 1-5, i 15) i l'edat moderna (estudis 6-11) hi tenen més pes, es pot afirmar que Moran no està especialitzat ni en un autor ni en una època concreta: la història de la llengua en el seu conjunt és la seva especialitat, tant des del detall del qual potser només ell és capaç de saber-ne tot el valor (perquè només ell sap l'esforç, paciència i tenaci-

tat que hi ha dedicat per descobrir-ne l'entrellat; vegeu, per exemple, el que diu sobre l'ètim del topònim *Sacama* en l'estudi 14, o les pistes, arqueològiques incloses, a què recorre per aclarir les circumstàncies en què es va escriure el Jurament de pau i treva del comte Pere Ramon de Pallars Jussà, en l'estudi 3), com fins a les qüestions més generals, a les quals sovint arriba a partir de la dada concreta, del text representatiu, de les idees d'un autor gens, poc o mal conegut: en l'estudi 2, Moran retreu un document gairebé desconegut per la comunitat científica, però ja publicat per Manuel Mundó en la seva tesi doctoral, que atesta «la perduració de la influència gòtica al començament del segle VIII»; en l'estudi 6, una carta de 1519 escrita pels jurats de València i adreçada als jurats de Barcelona és el corollari documental a tot un recorregut per aclarir les distincions entre *ser català* i *ser de nació catalana* entre l'edat mitjana i l'edat moderna; o en l'estudi 9, en què entorn la plàtica del bisbe Climent de 1775 Moran envesteix els difícils problemes interpretatius que susciten termes com *diglòssia* i *defensa de la llengua* utilitzats per interpretar l'edat moderna.

Per més que cada etapa i tema històrics exigeixin una metodologia diferent, Moran sempre treballa des de les mateixes premisses: amb l'habilitat prudent que cada escull li demana, amb la seguretat que li atorga la descoberta de cada nova dada i de cada *nova autoritat* bibliogràfica, i amb el control absolut de la bibliografia relativa al tema d'estudi com a primera base —fet que sovint li permet recuperar fonts poc o gens conegudes, o fer veure els obllits, o silenciaments, bibliogràfics dels estudiosos que l'han precedit, sense convertir-ho mai en retret agressiu ni en motiu d'exhibició o pedanteria. A més, els estudis de Moran sempre tenen un altre valor afegit que tot lector, sobretot el no especialitzat en el tema, sempre agrairà: els seus estudis ofereixen un valuós estat de la qüestió que permeten saber amb exactitud en quin punt es troba la ciència —i com s'hi ha arribat— respecte a un tema determinat, quins aspectes hi ha per explorar, i on comença i on acaba una hipòtesi: per això, Moran és capaç de presentar una gran panoràmica d'un tema i, alhora, d'aprofundir en l'explicació més precisa del detall. És exemplar la brevetat, simplicitat i claredat amb què aborda el difícil i delicat tema del substrat i del superstrat: com retrata els enfocaments que han predominat fins ara, per quines bandes es podria aprofundir, sobre quines noves hipòtesis es podria treballar, quins punts de contacte amb altres contextos romànics presenta el cas català, etc. Amb només 7 pàgines, el lector que entri per primera vegada en contacte amb aquest tema en pot sortir amb idees clares, amb molta informació i sense empatx, i amb estímuls nous. Moran s'amaga humilment rere clares síntesis que en més d'una ocasió li han hagut de suposar el filtratge selecte de gran quantitat de dades i l'aplanament de pàgines pedregoses. Moran treballa per al lector sense exhibir-se, estalviant-li de recordar els esforços que ha hagut d'esmerçar en els seus estudis, que esdevenen exemple de generositat i respecte per la matèria.

Davant un llibre de treballs tan variats quant a continguts i propòsits, tot seguit exposo les línies mestres de cada un dels 15 treballs recollits a *Estudis d'història de la llengua catalana* per tal que el lector es pugui fer una idea una mica més precisa del contingut i metodologia de cada estudi.

1. «Substrat i superstrat en l'evolució de la llengua catalana». Moran revisa críticament les idees dominants respecte a aquests dos conceptes (tant la de minimitzar la importància del substrat com la d'atribuir-li la responsabilitat de tota mena de fenòmens obscurs), intenta d'esbrinar-ne els motius (són molt interessants els motius adduïts per explicar el bandejament de l'estudi del superstrat germànic), formula hipòtesis noves i invita a aprofundir en l'estudi des de noves perspectives, reclamant més atenció als «fenòmens lingüístics del català que tenen continuïtat en les àrees veïnes, particularment pel cantó de les Gàl·lies» i a la influència germànica en la fonètica del català, entre molts altres aspectes.

2. «Notes sobre la Tortosa visigòtica». Moran documenta la presència de comunitats visigòtiques a Catalunya, i particularment a Tortosa, durant 250 anys, entre els s. v-viii a partir de fonts de la historiografia clàssica, per acabar subratllant la presència goda a la Catalunya nova fins ben bé a l'arribada dels àrabs. Moran retreu un document gairebé desconegut per la comunitat científica, però ja publicat per Manuel Mundó en la seva tesi doctoral, que atesta «la perduració de la influència gòtica al començament del segle VIII».

3. «Els primers documents en llengua catalana». Moran parteix de la hipòtesi que «la nostra llengua ja havia d'existir quan es va produir la reconquesta carolíngia, malgrat que no en tinguem informació escrita encara». Moran reforça aquesta hipòtesi a partir de l'espigolament de solucions catalanes en textos llatins a partir del segle IX: *-aria > -era, -mb > m, nd > nn*, i mots catalans com *aragalius, cavagus, coma, kastagnarios et nogarios* en textos llatins del s. X, reivindica la importància dels documents de caràcter feudal dels segles XI-XII escrits totalment o parcial en català per estudiar la llengua, i en fa una llista, per acabar mostrant que el *Liber iudiciorum* i les *Homilies d'Organyà* no són els primers textos en català com s'ha dit i repetit. L'erudició de Moran és fins i tot detectivesca: recorre a tota mena de pistes per aclarir les circumstàncies en què es va escriure el Jurament de pau i treva del comte Pere Ramon de Pallars Jussà, que alhora permeten explicar el perquè de la redacció en català d'aquest document.

4. «Fragment d'una versió catalana antiga del *Liber iudiciorum* visigòtic. Estudi lingüístic». En aquest article hi ha una edició crítica del text a càrrec de Cebrià Baraut i un estudi lingüístic de Josep Moran. De l'estudi lingüístic, Moran en destaca que «*Llibre jutge* presenta en general uns trets ben típics de la llengua catalana», com ara els plurals femenins en *-es*, la reducció del diftong *-au*, les solucions fonètiques amb *xeix*, o les morfològiques com l'ús del possessiu femení *sua*. Alhora aquest text es caracteritza per «la presència de nombrosos trets arcaics», com el grafema *k*, el manteniment de *-nn-* provinent de *-nd-* i de *-n* final, o l'aparició de les formes insòlites *padre* i *madre*. Hi ha alguns trets lingüístics que Moran interpreta com a indicadors d'un text de «procedència pirinenca pallaresa». Moran creu que el text és de mitjan segle XII.

5. «*Homilies d'Organyà*. Edicions i estudis nous» (p. 73-108). Ressenyes d'un estudi de Benigne Marquès sobre la transmissió manuscrita del text, de Jesús Alturo sobre el copista de les homilies, d'M. A. Sánchez sobre la dependència llatina o provençal del text, i de l'edició d'ENC del 2001. Aquesta ressenya de ressenyes combina una descripció molt acurada i detallada dels estudis, i destaca els principals resultats a què arriben els seus autors, que són analitzats críticament i amb gran coneixement de causa. Aquesta ressenya / article, l'estudi més llarg en extensió dels 15 que conformen el llibre, mostra fins a quin punt pot ser arbitrari de considerar la ressenya com un gènere fora de l'àmbit de la recerca.

A través de l'anàlisi crítica d'aquestes obres, Moran es reafirma en la seva manera de comprendre el text: 1) Les homilies d'Organyà són eminentment populars i van dirigides a un auditori laic; 2) No és una homilia dedicada a la festivitat de sant Agustí; 3) és una traducció d'una font provençal, hipòtesi que no nega que pugui tenir també fonts llatines.

6. «El regne de València i la nació catalana». Repàs dels sentits originaris i primeres documentacions de *català*, per explicar que fins a principis del segle XVI *ser de nació catalana* volia dir ser d'un territori catalanoparlant de la Corona d'Aragó. Transcriu una carta de 1519 escrita pels jurats de València i adreçada als jurats de Barcelona en què s'usa aquesta expressió.

7. «El foc (de Sant Antoni) en els col·loquis tortosins de Despuig». Aclariment d'un passatge dels *Col·loquis de Tortosa* en què apareix la paraula *foc* en el sentit de *foc de Sant Antoni, ergotisme*. Hi ha referències a la implantació de l'orde de Sant Antoni a la Corona d'Aragó. És l'estudi més curt, de 3 pàgines.

8. «Estudi lingüístic del *Manual Digest* andorrà d'Antoni Fiter i Rossell». Moran el considera «una bona mostra i ben representativa del conreu de la llengua catalana en un nivell o registre de caràcter savi durant l'edat moderna», i alhora «un dels més importants i interessants de la producció en català del segle XVIII». Moran imputa l'ús de *ñ*, no pas a una influència castellana directa, sinó al *Prontuario* de Pere Màrtir Anglès de 1742 (Moran apunta que Anglès i Fiter s'haurien pogut conèixer en un convent de Barcelona d'on Anglès era bibliotecari). A banda de descriure els usos lingüístics habituals en la llengua de l'edat moderna que es troben en el *Manual Digest*, Moran també subratlla alguns trets destacables en un text nord-occidental del XVIII, com l'ús de formes incoatives amb vocal temàtica *é* o la terminació *-ia* del present de subjuntiu. Aquest text, recorda Moran, no va ser aprofitat pels diccionaris Aguiló, Alcover-Moll i Coromines.

9. «El bisbe Josep Climent i Avinent i la llengua catalana». Moran revisa com diferents historiadors de la llengua (Colón), de l'Església (Benet i Baltà, Tort), de la cultura (García Cárcel, Marfany) o en general (Fontana) han valorat la figura de Josep Climent, bisbe de Barcelona entre 1766 i 1775, en relació amb la llengua catalana i com a impulsor de mesures castellanitzadores. Respecte a la interpretació de Marfany hi fa precisions de detall que esdevenen de profunditat, sobretot pel que fa al sermó pronunciat en català pel bisbe Climent el 1775 amb motiu de la benedicció del nou cementiri de Barcelona. Mentre que Marfany considera que el fet que fos predicat en català no és cap mostra d'interès per la llengua, Moran apunta que aquest sermó, a diferència dels sermons pronunciats en castellà davant les autoritats borbòniques, no es feia davant cap autoritat, i adueix l'expressió *llengua de catastro* a què recorre més d'un cop el Baró de Maldà per fer veure la consciència que determinats catalans de l'època tenien respecte a l'autoritat borbònica i la seva llengua. Moran, que al final de l'estudi edita la plàtica de Climent de 1775, també apunta que aquesta plàtica en català, el bisbe la pronuncia quan ja s'havia vist obligat a dimitir del seu càrrec (per la seva implicació en l'avalot de les Quintes) i, per tant, ja no tenia res a perdre ni havia de mantenir les convencions a què el poder borbònic el constrenyia.

10. «Cançó de l'avalot de les Quintes (1773)». Moran lamenta la poca atenció que la història general ha dedicat a l'avalot de les Quintes (1773), a excepció d'alguns historiadors de la literatura (Moreu-Rey, Cahner) i de l'Església (Tort). Aquest avalot va ser interpretat des de Madrid com un acte sediciós i separatista. Moran dóna a conèixer una cançó, exhumada de l'Arxiu Històric de Barcelona en una caixa sota l'epígraf «Fragments literaris», i parcialment editada per Moreu-Rey i Cahner, que busca l'adhesió a la monarquia.

11. «La formació dels sons del llenguatge segons Ramon Martí d'Eixalà i Jaume Balmes». Moran presenta la classificació dels sons que exposaren Jaume Balmes a la «Gramàtica general o estudio del lenguaje», del *Curso de filosofía elemental* (1847), i Ramon Martí d'Eixalà a la «Gramàtica general», del *Curso de filosofía elemental* (1841), «manual redactat d'acord amb els plans d'estudi vigents per a l'ensenyament mitjà de l'època, que incorporava al començament la gramàtica dins l'estudi de la filosofia» (a partir de 1845 la gramàtica queda segregada de la filosofia).

Tot dibuixant el context en què s'insereixen i en depenen, mostra com aquests autors catalans adapten els marcs i les teories dels *idéologues* francesos, Nicolas Beauzée i Destutt (comte de Tracy): aquests classificaven els sons a partir del francès com a model, mentre que els autors catalans ho faran a partir dels sons del castellà. Moran observa que l'adaptació que en fa Martí està més subjecta als models francesos (Martí, per exemple, cataloga com a palatal la *j* de *jarro*), i la de Balmes és més lliure i més innovadora a l'hora de descriure els sons. Un cop feta aquesta exposició i anàlisi amb tot detall, Moran fa veure que Martí i Balmes tenien una visió sincrònica de la llengua i que represeten una generació anterior a la de Milà, que té una visió diacrònica. (Fins a Saussure —apunta Moran— no es tornarà a recuperar una visió sincrònica de la llengua que també tingué la generació de Martí i Balmes.)

El projecte lingüístic dels *idéologues* francesos, que representava una continuïtat de la gramàtica general de Port-Royal (1660), es basava en «la uniformitat del francès... i en la seva universalització en detriment del llatí i de les llengües anomenades regionals» (p. 167). Formaren part d'aquest corrent Condillac, Destutt (comte de Tracy), i Joseph-Marie Gérando, que havia de ser intendent de l'alta Cerdanya sota el domini napoleònic francès. (Gérando va ser qui va recomanar a l'Audiència de Barcelona de traduir al català, i no pas al castellà, les lleis franceses.)

12. «Pompeu Fabra i Wilhelm Meyer-Lübke». Moran fa veure que dues esmenes de Fabra sobre sintaxi al PCILC estan basades en la *Grammaire des langues romanes* de Meyer-Lübke. Moran postula que la informació dialectal romànica que Fabra aporta en la seva esmena respecte a l'ús de la preposició *a* en l'acusatiu es basa en el paràgraf 350 del volum de sintaxi de la gramàtica de Meyer-Lübke (en aquesta esmena Fabra replicava la ponència de Costa i Llobera). La influència més clara del romanista alemany sobre Fabra, Moran la detecta en l'esmena sobre els verbs auxiliars: Fabra es basa en Meyer-Lübke tant a l'hora de presentar la classificació dels verbs, com a l'hora de

presentar la informació romànica, amb exemples calcats, com els dels romanès *am cîntat, am venit* (en aquesta esmena Fabra replicava la ponència de Bernat Obrador).

Amb aquest article Moran confronta les propostes sintàctiques dels mallorquins, avalades per Alcover, amb les esmenes que presenta Fabra, i fa veure com el marc romànic de les rèpliques fabrianes es basava en la sintaxi de Meyer-Lübke.

13. «La gramàtica històrica catalana en l'obra de Joan Coromines». Moran presenta les aportacions de Coromines en gramàtica històrica i ho fa seguint l'ordre de les publicacions coromianes, des de les primeres de la seva joventut al *BDC* fins al *DECat* i a l'*Onomasticon*. Per oferir aquesta presentació, en un primer moment Moran traça el context de la lingüística històrica romànica i catalana per remarcar quin és el punt de partida de l'obra coromianiana. Moran no s'està, mentre va exposant les diferents aportacions de Coromines en gramàtica històrica, de precisar o corregir alguna de les afirmacions o hipòtesis que postula Coromines a propòsit de diferents qüestions de gramàtica històrica: la font ocultada per Coromines a l'hora d'explicar la discolació de l'accent en casos com *faéna* > *feina* (p. 215-216), l'ètim de *vine* (p. 219), la font ocultada per Coromines a l'hora de presentar les característiques fonètiques del mossàrab que es desprenen de la toponímia del Maestrat (p. 221), l'etimologia d'*Ulldemolins* (p. 225), puntualitzacions diverses a la formació dels sons representats per *ç-c*, *yl-ll* (p. 227-228), l'etimologia del topònim *Sacama* (p. 231-232). Moran apunta, alhora, les possibilitats de recerca que ofereixen nombroses pistes que Coromines va deixant anar al llarg de la seva obra.

14. «El temps en la variació històrica». Article de reflexió sobre el canvi lingüístic, la cronologia dels canvis, la sincronia i la diacronia o la lingüística i la filologia. En certa manera reivindica la manera de veure de Coromines la gramàtica històrica: l'estudi integrador d'estudis sincrònics de moments històrics diferents i d'estudis diacrònics respecte a l'origen, causa i evolució dels canvis lingüístics: en paraules de Coromines, «la combinació articulada de la descripció raonada d'un bon nombre de capes, tongades o estrats successius, històricament, en el descabdellament d'una llengua —i una sèrie de tallats horitzontals—, amb l'explicació de com i per què cada un d'ells evoluciona fins a convertir-se en el següent: estrats, cada un, en equilibri més o menys perfecte». En la mesura que el text és el punt de partida sobre el qual es pot explicar la història de la llengua, Coromines, com Moran, parteixen d'una concepció de la llengua ben diferent de la gramàtica històrica organitzada al voltant de lleis fonètiques i analogies morfològiques. Per bé que molts treballs de Moran tinguin molt en compte els estudis coromianians, no per això el segueix acríticament: a l'hora de presentar els principals errors en què pot incórrer un historiador de la llengua, Moran considera com a error metodològic «extrem» el fet d'«atribuir automàticament un fenomen lingüístic concret a una causa remota sense prou justificació, en l'afany de voler donar una explicació a tots els fenòmens pretèrits que es poden observar», i ho exemplifica amb la influència del substrat en la història de la llengua catalana.

15. Origen del plural dels noms acabats amb *-s* en singular:

Moran revisa tota la bibliografia sobre aquesta qüestió (i fent-ho remarca que bastants estudiosos han prescindit dels estudis de predecessors seus, o d'hipòtesis coincidents per bé que formulades de manera independent), i explica el procés d'extensió de la terminació *-os* com a marca de masculí plural.